ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 6

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 6

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.07.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Yo'ldoshev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.07.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.07.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
«Илтимос» гибрид нутқий акти ва предикативлик 7

ALIMBEKOVA VAZIRA XALIMJON QIZI
Janubi-sharqiy Andijon shevalarida ayrim
Qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi 15

RAJABOVA SADOQAT RASUL QIZI
Etnik arablar shevasida kelishik kategoriyalari
(Samarqand viloyati Ishtixon tumani misolida) 20

TO‘RALIYEV BAXODIR ERALI O‘G‘LI
Savdogar nutqi leksikasi haqida 24

ШАМСУДИНОВА ИХБОЛ
База данных вспомогательных слов
национального корпуса узбекского языка.....28

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Omonimik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari 31

UMAROVA SHAXLO BAXRIDIN QIZI
KASHTACHILIK TERMINLARINIG GIPONOMIK MUNOSABATLARI 36

М У Н Д А Р И Ж А

ADABIYOTSHUNOSLIK

MADIRIMOV BAHROM ABDULLAEVICH
Matnga munosabat shakllanishida
ijtimoiy-falsafiy asosning o‘rni
(Abdulla qodiriyning «mehrobdan chayon» romani misolida).....42

TUGALOV TOSHPO‘LAT YULDASHEVICH
Nuriddin Shukurov – mumtoz adabiyot bilimdoni 47

SAYDULLAYEVA AZIZA UBAYDULLAYEVNA
Turkiyada xalq ertaklarining to‘planishi va o‘rganilishi 51

ABDURAHMONOV MAHMARIZO
Abdusaid Ko‘chimov nasriy asarlariga bir nazar 55

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 6
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

JANUBI-SHARQIY ANDIJON SHEVALARIDA AYRIM QARINDOSH-URUG‘ ATAMALARINING QO‘LLANISHI

Alimbekova Vazira Xalimjon qizi,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

Darhaqiqat, leksika rang-barang qatlamlarga ega bo‘lib, xalqning uzoq o‘tmishidan, madaniyat va ijtimoiy taraqqiyoti darajasidan darak beradi, binobarin, u xalq tarixining jonli shohididir.

Ana shu qatlamlarning biri qarindosh-urug‘ nomlarini ifodalovchi so‘zlar bo‘lib, ular tilshunoslikning qiziqarli, shu bilan birlikda muhim masalalaridan biridir. Gap shundaki, qarindosh-urug‘ nomlari til, lug‘at boyligining qadimgi tub va turg‘un, ayni chog‘da o‘ta faol qo‘llanuvchi qatlamga mansub bo‘lganligidan, har bir til, xususan, adabiy til va shevalarning shakllanish davri va rivojlanish jarayonida ishtirok etgan qabila va urug‘larning tutgan o‘rnini aniqlashga ham yordam beradi[1].

Shunday ekan, tili ozig‘i bo‘lgan shevalarni sinchiklab o‘rganish, tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, umrini ham uzaytiradi.

O‘zbek tilshunosligida qarindosh-urug‘chilik va uning terminlari haqida ko‘plab tilshunoslar, jumladan, A.Ishayev “O‘zbek shevalaridagi qarindoshlik terminlari”, I.Ismoilov “Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari”, M.Saidova “Namangan shevalari qarindoshlik terminlarining leksik-semantik tahlili”, A.Mamatov “Andijon tip shevalarda qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi” kabi bir qator ilmiy asarlar yaratilgan.

Olimlar qavm-qarindoshlik atamalarini ikki guruhga bo‘lishadi: qon-qarindoshlik atamalari va quda-andachilik atamalari[2]. Maqolada ushbu guruhdagi shevaga xos bo‘lgan qarindosh-urug‘ atamalari tahlilga tortildi.

Shevada qon-qarindoshlik atamalarining ifodalanishi

Bobo so‘zi hind-ovro‘po, afrika, kavkaz, som, xitoy tillarida ham mavjudligidan bo‘lsa kerak, sof turkcha-mo‘g‘ulcha emas, deb qaraladi va manbasini bolalar tili bilan bog‘lashadi[3].

Bobo so‘zi o‘zbek adabiy tilida nabiraga nisbatlab olganda otaning yoki onaning otasi ma’nosida qo‘llanadi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida ushbu so‘zning ma’nolari “ota, buva, oqsoqol” deb izohlangan [O‘TIL. 1 tom, 291]. Shu sababli, o‘rganilayotgan shevaning ayrim hududlarida otasining otasini *bobo* yoki *buva* deb emas ota, o‘z otasini *dada* deb atovchi sheva vakillari ham mavjud. *Bobo, buva* so‘zi bilan yondosh, **āpāqï (opoqi)**[4] so‘zi ham faol qo‘llanadi. *Opoqi* so‘zi, asosan, otaning otasiga nisbatan qo‘llanadi. Ushbu so‘z o‘zbek tilining izohli lug‘atida “qarindoshlik bildiruvchi so‘zlarga qo‘shilib “katta” ma’nosida keladi va hurmatni ifodalaydi” deya izohlangan [O‘TIL. 1 tom, 130]. O‘rganilayotgan shevalarda ushbu so‘z qarindoshlikni bildiruvchi *dada* so‘zi bilan ham birga **āpāydädä** *(opog‘dada)*, **āpādädä** *(opodada),* **āpāqi** (opoqi) tarzida ham qo‘llanadi. Bu holatda ota va onaning otalari ma’nolarini ifodalashda farqlanmaydi.

[1] Маматов Фю Андижон тип шеваларда қариндош-уруғ атамаларининг қўлланиши. – Тошкент. 2009. –Б 14.

[2] Qarang: Маматов Фю Андижон тип шеваларда қариндош-уруғ атамаларининг қўлланиши. – Тошкент. 2009. –Б 29.

[3] Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Т. I. – М., 1974.

[4] Qiyoslang: ushbu so‘z Toshkent shevasida amakining ayoliga nisbatan ishlatiladi.

Ayrim o‘rinlarda *bobo* ma’nosida *katta va ota* so‘zlari birga qo‘llanib **kätäätä** *(kataota)*, **kätätä** *(katata)* tarzida ishlatiladi. O‘zining otasini ota deb, bobosini shu nom ostida atovchi aholi vakillari ham mavjud.

Bu jihatdan biz o‘rganilayotgan shevada bir oilaga mansub bo‘lgan ikki til ta’sirini ko‘ramiz, ya’ni *opog‘dada* uyg‘ur til ta’siri bo‘lsa, *katta ota* qipchoq guruhi tillarining ta’siridir[1].

Tadqiqot olib borilayotgan shevada yana *bobo* ma’nosida **chöŋata** (cho‘ngata)**, chöŋenä** *(cho‘ng ena),* **täjätä** *(tayata)* kabi leksemalar ham qo‘llanadi. **Chöŋätä**[2] so‘zi *cho‘ng* va *ota* so‘zlarining birikuvidan tashkil topgan bo‘lib, otaning otasini bildiradi. **Cho‘ng** [O‘TIL.4-tom, 524] so‘zi xitoy tilidan kirib kelgan bo‘lib, o‘zbek tilining izohli lug‘atida “katta, ulkan; zo‘r; kuchli” degan ma’nolarni bildiradi.

O‘zbek va uyg‘ur tilida *katta oyi, kichik oyi* yoki shevalardagi *katta ena, katta buvi, kichik buvi*; uyg‘ur tilidagi *chöŋ apa, kichik apa, kichik ana* formalari, asosan, ona ma’nosida ishlatilish xususiyatiga ham egadir. Bunday ma’no xususiyati o‘zbek-uyg‘ur xalqlarining feodal tuzumi davridagi ko‘p xotinlilik tufayli kelib chiqqan bo‘lib, bir otaning ikkita xotini bo‘lgan sharoitda bu har ikki xotinning bolalari o‘z onasini onalariga nisbatan *ona, oyi, aya* terminlarini ishlatgani holda otasining birinchi (katta) xotiniga nisbatan kichik xotinining bolalari *katta oyi, katta buvi, katta ena, katta aya* kichigiga nisbatan *kichik oyi, kichik buvi, kichik ena, kichik aya* deb ataganlar. Uyg‘ur tilida ham xuddi shu xususiyat *cho‘ng apa, kichik apa, cho‘ng ana, kichik ana* formalarida ifodalangan[3].

Turkiy tillarda barcha “qo‘shma” atamalar tarkibida kelgan **taj\\daj** komponentlari ona tomon avlodlari ma’nosini ifodalagani uchun, masalan **taj+ata** (onasining otasi) **taj+ene=tajne** kabi *tay* va *day* qo‘shimchalari mantiqan ona ma’nosini ifodalagan bo‘lishi mumkin deya taxmin qilinadi. O‘zbek tilining Namangan viloyatidagi Norin hamda Janubiy Qirg‘izistondagi o‘zbek (Olabuqa, Oqtom, To‘qtag‘ul) shevalarida **taj (toy)** so‘zi ona tomonidan qarindoshlikni bildiruvchi terminlarning birinchi komponenti bo‘lib keladi: **tay ota** – bobo (onaga aloqador bobo), **taj enä** – buvi (onaga aloqador buvi). Bunday holat ba’zi bir turkiy tillarda ham mavjud: qirg‘iz. *tay ake (tayke)* – ona tomondan qarindosh bo‘lgan katta erkak; xakas: *tay içe*, oyrot: *tay ene* – buvi (onaga aloqador). Turkiy tillarning ayrimlarida **taj** termini yakka holda qo‘llanib, onaga aloqador erkak qarindoshlarni anglatadi: day - oltoy, yoqut, oyrot: taay – tog‘a[4].

Janubi-sharqiy Andijon hududining qipchoq lahjasida so‘zlashuvchi aholi nutqida onasining otasiga nisbatan *täjtä* (tayta) termini ham qo‘llanadi.

Otasining onasini yoki onasining onasini adabiy tildagidek *buvi* deb atashi shevada ham ancha faol. Lekin shu bilan bir qatorda bir qancha leksemalar ham mavjud. Shulardan biri **ene, enä (ena)** so‘zlaridir. Ushbu so‘z, asosan, qirg‘iz tili ta’siriga uchragan hududlarda qo‘llanadi. Ma’lumot sifatida aytib o‘tishimiz kerakki, qipchoq lahjasi vakillari nutqida bu so‘z onasiga nisbatan qo‘llanadi.

Tay terminini qo‘llash doirasi jihatidan faqat turkiy tillar bilan chegaralanib qolgan emas. V.M. Illich-Svitich nostrat (hind-yevropa, oltoy, ural, dravid, kartvel, som-xom) tillari uchun huddi mana shu so‘zni rekonstruksiya qilib *ta(н)jΛ* (?) – qarindosh deb ko‘rsatilgan hamda oltoy tillarida *tajy* – *ona* tomonidan qarindosh deb qayd etgan edi[5]. Qiyoslang: dravid tillariga taalluqli tamil tilida *tay-ona*, kartvel tillarida *da* – *opa*, budux tilida даьй – ona, oltoy tillariga oid *эвенк* tilida *tau* – *yaqin qarindosh*, kurd tilida *ða* – ona, urdu tilida *maй* – *amma.*[6]

Yosh jihatlarini inobatga olgan holda **buvi** so‘zining oldidan ***katta*** sifati ham qo‘shib aytiladi: *katäbü:i, kattabu:i* kabi.

[1] Маматов А. Ўзбек тили лексикологиясидан материаллар. – Тошкент. 2009. – 87 Б.

[2] Ўзбек шевалари лексикаси. – Фан: Тошкент, 1966. – Б 358.

[3] Маматов А. Андижон тип шеваларида қариндош-уруғ атамаларининг қўлланиши. – Тошкент, 2009. – Б. 26.

[4] Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Т. III. – М., 1980; Ишаев А. Этимологик кузатишлар. ЎТА. 1972. Сон 2. Б 51.н

[5] Иллич-Свитыч В. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитохамитский).

[6] Ишаев А. Этимологик кузатишлар. ЎТА. 1972. Сон 2. Б 51.н

Janubi-sharqiy Andijon shevalarida *ota* so‘zi bilan bir qatorda boshqa ko‘p hududlardagidek **dädä** (dada) so‘zi ham faol qo‘llanadi. Shevaning ayrim vakillari nutqida **ävä** *(ova)* **äkä** *(aka)* kabi so‘zlar ham ota ma’nosida qo‘llanadi. Qiyoslang[1]: qozoq, qirg‘iz, qoraqalpoq tillarida ham **aka (akä, äke)** ota ma’nosida qo‘llanadi. *Āvä* so‘zi ayrim bir shevalarda *ota* ma’nosida ishlatiladi. Ma’lumot sifatida aytib o‘tishni joiz deb topdik, Surxondaryo viloyati O‘shor, Oybayra qishloq shevasida ham **āvä\ävä** so‘zlari ham ota ma’nosida qo‘llanadi.[2] Aminjon Mamatovning “Andijon tip shevalarida qarindosh-urug‘ atamalari”[3] kitobida otasining otasini *katta amaki*, inisini *buva* ya’ni *amaki* ma’nosida qo‘llanishi aytib o‘tilgan. Lekin bugungi kunda *buva* so‘zi ushbu hududda *amaki* ma’nosida qo‘llanmaydi. Ushbu so‘z shevaning ayrim qipchoq lahjasiga mansub hududlari va Qo‘qon atrofi shevalari[4], uychi shevasida: amaki va katta yoshdagi kishilarga murojaat qilganda[5], O‘sh[6] *ava, āva (ova)* leksemalari *amaki* ma’nosida qo‘llanadi.

Shevada **ona** so‘zi *opa, aya, buvi, buva* kabi nomlar bilan ataladi. **Āpa** *(opa),* **apa** *(opo)* so‘zi o‘zbek adabiy tilida ota-onasi bir bo‘lgan o‘zidan katta yoshdagi ayol jinsiga mansub insonga nisbatan qo‘llanadi. Ammo o‘rganilayotgan shevada ushbu so‘z ona ma’nosida qo‘llanadi. Qiyoslang: Xorazm *apa*, Toshkent *āpä*[7] shakllarida ushbu hududlarda ham ona ma’nosida qo‘llanadi. A. Mamatov ushbu so‘z *ona, opa* va *aba* so‘zlari bir biri bilan bog‘liq ekanligini, chunki turkiy tillarning ko‘pchiligida, shu jumladan, o‘zbek, uyg‘ur tillarida *n* tovushining *b* ga va *p* ning *b* tovushiga almashish hodisasi mavjud ekanligini aytadi. Shuning uchun ham shevalarda *ona, aba, apa* termini bilan birga uning fonetik variantlari u yoki bu shevada tor ma’noda mustahkamlanib qolganligini aytadi.

Buvi so‘zi adabiy tilimizda ota va onaning onasiga nisbatan qo‘llanuvchi leksema hisoblanadi. Ammo o‘rganilayotgan shevaning ayrim hududlarida (Dehqonchek, Ijtimoyat) ushbu so‘zni ona ma’nosida ishlatilishini ham kuzatishimiz mumkin. **Büvi** so‘zining ona ma’nosida qo‘llanishi ham aytilgan [Farmonov; 1960:168].

Äjä *(aya)* leksemasi shevalarda boshqa so‘zlarga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. Qo‘qon guruhi shevalarida katta tog‘aning xotinini **aya**[8] deb yuritiladi: ertaga azonlab dalaga chiqish kerakligini eslab, Dildor ayvonga Malika aya uchun ham joy qilib, chiroqni o‘chirmay yotdi. (S. Ahmad, Ufq)

Äkä (aka), **ükä** (uka) so‘zlari adabiy tildagidek qo‘llanadi, ayrim o‘rinlarda erkalash uchun so‘z oxiridagi **ä** unlisi **ö** deb talaffuz qilinadi: *äkö (ako‘), ükö (uko‘)* tarzida talaffuz qilinadi.

Shevalarda **singil** so‘zi ham murojaat uchun qo‘llanmaydi. Bu so‘z o‘rnida ham **ükä** so‘zi qo‘llanadi: *ükö, menga kitāplärini berib tur (<uko‘, menga kitoblaringi berib tur).*

Adabiy tildagi o‘zidan katta ayol jinsiga mansub shaxsga nisbatan qo‘llanuvchi *opa* so‘zi shevada ham shunday, ayrim qipchoq lahjasida so‘zlashuvchi aholi nutqida esa **ežе** (eje) so‘zi qo‘llanadi. **Eje** so‘zi turkman[9] tilida *ona* ma’nosida, Chimkent, Qoramurut[10] shevasida *xola, amma* ma’nolarida ishlatiladi.

O‘zbek adabiy tilida otasining aka-ukalariga nisbatan *amaki* so‘zi ishlatiladi. Shevalarimizda ular orasidagi yosh tafovutlari sababli turlicha leksemalar bilan ataladi. O‘rganilayotgan hududda *amaki* so‘zi bilan parallel ***āva*** (ova) so‘zi qo‘llanadi. Surxondaryo viloyatining qarluq, barlos, kaltatoy urug‘larida ***āvä*** (ova), oybarak shevasida ***ävä*** (ava)[11].

Shevalarimizda otasidan katta bo‘lgan amak-

[1] Исмаилов И. А. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б 28.

[2] Turdialiyev A. Denov shevasini areal o‘rganish va til korpusiga joylashtirish. Diss.PhD. – Toshkent, 2023. – B. 165.

[3] Маматов А. Андижон тип шеваларида қариндош-уруғ атамаларининг қўлланиши. – Тошкент, 2009. – Б. 88.

[4] Шоабдураҳмонов Ш. Қўқон шевасининг баъзи бир фонетик чусусиятлари ҳақида. ЎДМ, I. – Тошкент, 1957.

[5] Алиев А.Ю. Уйчи шеваси. ЎДМ, II. – Тошкент, 1961.

[6] Фармонов И. Ўзбек тили ўш-ўзган диалектининг баъзи лексик хусусиялари. – Тошкент, 1983.

[7] Ўзбек шевалари лексикаси. – Фан, Тошкент, 1966. – Б 36.

[8] Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 343.

[9] Исмаилов И. А. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 14.

[10] Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 330.

[11] Turdialiyev A. Denov shevasini areal o‘rganish va til korpusiga joylashtirish. Diss.PhD. – Toshkent, 2023. – B. 15.

ining ayoliga nisbatan turlicha murojaatlar bilan yuzlanishadi. Janubi-sharqiy Andijonning qarluq lahjasi vakillari nutqida **māmä** *(moma)*, qipchoq lahjasi vakillarining nutqida **kätäpä** *(katapa)* deyiladi. Ma'lumot sifatida aytib o'tishimiz kerakki, Toshkent shahrida **āpāqï** *(opoqi),* Xorazm shevalarida **ullïapa** *(ulliopa),* **apabiji** *(apabiyi)* leksemalari qo'llanadi. **Moma**[1] so'zi uyg'ur tilida otasining onasiga yoki onasining onasiga nisbatan qo'llanadi.

Surxondaryo shevalaridagi ***jäŋä*** *(yanga),* ***čečä*** *(checha)*[2], adabiy tilimizdagi *kelinoyi* (kennäji) o'rnida qipchoq lahjasi vakillari nutqida **ženä** *(jenga)* leksemasi qo'llanadi. Z.M.Boburning "Boburnoma"[3] asarida hamda Gulbadanbegimning "Xumoyunnoma"[4] asarida ***checha*** leksemalarini uchratishimiz mumkin.

Shevalarda qo'llanuvchi *amma, xola, tog'a* so'zlari deyarli adabiy tildagi bilan bir xil qo'llanadi.

Shevalarda quda-andachilik atamalari

Qayin termini turkiy tillarning deyarli barchasida mavjud. Uning fonetik variantlari ham bo'lmay qarluq va qipchoq til gruppalarida so'z boshida chuqur til orqa \q\ tovushi bilan, gagauz va turk tillarida nisbatan oldinroq talaffuz etiluvchi \k\ bilan, ozarbayjon va turkman tillarida esa uning jaranglashgan variant \g\ tovushi bilan boshlanadi[5].

Qajnata *(qayin ota)* (erning otasi uning xotiniga nisbatan va xotinning otasi uning eriga nisbatan) leksemasi shevada atash ma'nosida ishlatiladi, murojaat ma'nosida *ātä (ota)* yoki *dädä (dada)* leksemalari qo'llanadi.

Qajnene, qajnänä *(qayin ona)* (erning onasi uning xotiniga nisbatan va xotinning onasi uning eriga nisbatan) shevada atash ma'nosida, murojaat ma'nosida *äjä (aya), äpä (opa)* leksemalari qo'llanadi.

Adabiy til va boshqa shevalardagi *qaynog'a* (erning akasi uning xotiniga nisbatan va xotinning akasi uning eriga nisbatan) janubi-sharqiy Andijon hududida *qajnäkä (qaynaka)* deyiladi*, äkä (aka)* deb murojaat qilinadi.

Qayin egachi, ya'ni kelin va kuyovdan yosh jihatdan katta bo'lgan ayol jinsiga mansub shaxsga nisbatan shevada atash ma'nosida *qaynopa*, murojaat ma'nosida opa, ayrim hududlarda *ežä (eja), eže (eje)* terminlari qo'llanadi.

Qayin va **ini** so'zlari birikuvidan hosil bo'lgan *qayinini* termini kelin va kuyovdan kichik bo'lgan o'g'il ukalarga nisbatan shevada *qajnukä (qaynuka)* tarzida atash ma'nosida qo'llanadi.

Qayin singil - kelin va kuyovdan kichik yoshdagi ayol jinsiga mansub shaxs, shevada kuchli fonetik hodisaga uchrab, **qajnsinim** (*qaynisinim), qajnisinisi (qaynisinisi)* tarzida ataladi.

Qipchoq lahjasi vakillarining nutqida o'zidan kichik bo'lgan qayin singil va qayin ukalarning ismi hurmat ma'nosida aytilmaydi. Oilaga birinchi bo'lib tushgan kelin tomonidan ulardagi mavjud birorta sifat *qiz, bola* so'zlarining avvalidan qo'shib aytiladi: *dono qiz, chevar qiz, usta bola, kichkina bola tarzida* yoki *ey bola, ey qiz* tarzida tergab chaqiriladi.

Tadqiqot ishi olib borilayotgan hududda **bāldiz** *(boldiz)* leksemasi ham er (xotin) ning singlisi degan ma'noni bildiradi [Xolmonova 2002: 26]. Ammo ushbu leksemani bugungi kunda faqat ulug' yoshdagi insonlar nutqidagina uchratishimiz mumkin. Shuning uchun ham *boldiz* qo'llanish doirasi qisqarib borayotgan leksemalardan biridir.

Pochcha opaning eri ma'zmunini beruvchi ushbu so'z bilan bir qatorda shevamizda **žezde** *(jezde),* **žezdä** *(jezda)* leksemalari ham qo'llanadi. Ma'lumot sifatida aytib o'tish joizki, *pochcha* leksemasi Chimkent shevalarida *damad* [Ashirboyev 2021:79], jizzax, qashqadaryo she-

[1] Исмаилов И. А. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 138.
[2] Turdialiyev A. Denov shevasini areal o'rganish va til korpusiga joylashtirish. Diss.PhD. – Toshkent, 2023. – B. 63.
[3] Бобурнома. – 417.
[4] Хумоюннома. – Б. 40, 45.
[5] Саидова М. Наманган шеваларида қариндошлик терминларининг лексик-семантик таҳлили. – Тошкент, 1995.

valarida *žezde (jezde),* Surxodaryo shevalarida *žeznä (jezna),* Navoiy shevalarida *jäznä (yazna)* leksemalari qo‘llanadi.

Xulosa qilib aytganda, leksikaning asosiy qatlami bo‘lgan, biz deyarli har kuni kundalik hayotimizda qo‘llaydigan qarindosh-urug‘ leksemalarining boshqa shevalar bilan umumiy jihatlari ko‘p bo‘lsa ham, bir-biriga o‘xshamas farqli o‘rinlar talaygina. Tilning asosiy manbayi bo‘lmish ona tilni (shevani) o‘rganish, undagi xilma-xilliklardan nutqda maqsadli foydalanish uning ifoda ko‘lamini kengaytirishga va umrining uzoq bo‘lishiga yordam beradi.

Rezyume. Ushbu maqolada bugungi kunda janubi-sharqiy Andijon hududida qo‘llanuvchi ayrim qarindosh-urug‘chillikka oid so‘zlarning qo‘llanishi haqida fikr yuritiladi.

Resume. This article discusses the use of some kinship-related words used in the southeastern Andijan region today.

Резюме. В данной статье рассматривается употребление некоторых родственных слов, используемых сегодня в юго-восточной Андижанской области.